

Ryszard Kapuściński Afrikája

Ryszard Kapuściński, a lengyel tényirodalom világhírű, számos nemzetközi díjjal elismert, külföldi egyetemeken tanító, tízegynehány nyelvre fordított képviselője 1956-tól 1972-ig szinte folyamatosan a harmadik világban (Indiában, Kínában, Afrikában, Latin-Amerikában) tevékenykedett újságíróként.

1957-ben került a Polytika c. hetilap tudósítójaként Ghanába, majd szemtanúja lett az angolai és az etiópiai háborúnak, megfordult Szomáliában, a szudáni polgárháborúban, Mozambikban, Nikaraguában és más afrikai országokban is. Afrikai élményeit a Golyózápor Angolában c. könyvében, a Lapidárium I-IV. bizonyos írásaiban és a teljes egészében Afrikának szentelt, Ében című, magyarul tavaly kiadott riportesszé-kötetében írta meg.

A hatvanas években Afrika hatalmas átalakulásban, a gyarmatosítás alóli felszabadító mozgalom legforrongóbb, legreményteljesebb időszakában élt. Általános volt az a nézet, hogy elég csak felszabadulni a gyarmati elnyomás alól, s egyszerre megoldódik minden gond és baj. Világszerte ismert gondolkodók, jövőkutatók, gazdasági szakemberek is osztották ezt a nézetet, de az akkori valóság is megerősíteni látszott az optimista előrejelzéseket. A háborúk, a természeti csapások ellenére rohamosan fejlődött a tudomány, óriási előrelépések következtek be a szegény országokban is.

Ez az általános optimizmus sugárzik Kapuściński Ében c. Afrika-könyvének első írásaiból. A szerző elragadtatással ír a csodálatos természeti környezetről, a gazdag, színes kultúráról, nagy empátiával és szeretettel mutatja be az európai ember számára meghökkentő, különös szokásokat, emberi magatartásokat, társadalmi mozgásokat.

A hetvenes években aztán megakadt az ígéretes fejlődés, csődöt mondtak az elmaradott országok iparosítását előirányzó tervek, sok millió ember esett az éhínség áldozatául. Több tucatnyi véres katonai puccs bizonyította, hogy amikor meginog a gazdaság, a fiatal társadalmak törekeny politikai struktúrája könnyen szétesik. Az optimizmus eltűnt, sok jelentős gondolkodó - többek között a Római Klub tagjai - egyre aggasztóbb képet festettek a természeti kincsek kimerüléséről, egy globális konfliktus kitörésének esélyeiről.

A nyolcvanas években aztán új remény született - ha megszűnne a hidegháború, Kelet és Nyugat szembenállása, a fegyverkezésre szánt pénzekből fel lehetne számolni az éhezést. "Azt hittük, ha végre befejeződik a hidegháború, ha a szabadság, a demokrácia és a viszonylagosan szabad piac válik uralkodóvá, akkor vége lesz az éhezésnek, a nyomornak, a drámai egyenlőtlenségnek. Megint volt egy utópiánk, amely utat mutatott, optimizmussal töltött el bennünket". (In: Ryszard Kapuścińskival készült interjú, "Gazeta Wyborcza", 1999. dec. 24-26.)

És újra jött a nagy csalódás - a berlini fal leomlása, a kommunizmus bukása a legkevésbé sem oldotta meg a harmadik világ gondjait. Kiderült, hogy ezek a gondok nem a korábbi gyarmatosítás, de nem is a két világhatalom konfliktusának egyenes következményei. A Kelet-Nyugat szembenállás helyett felszínre került az Észak-Dél konfliktus, vagyis a gazdagok és szegények szembenállása, amely sokkal mélyebb az előbbinél, mert az emberiség gyökereit érinti. A harmadik világ problémája nem Moszkva és Washington versengésének egyik eleme, hanem bolygónk jövőjének kulcskérdése. Mert bár a különböző civilizációkat eltérő fejlődési ritmus jellemzi, résztvevőiknek eltérőek az igényei és életcéljai, azért egy bolygón élünk, és nem élhetünk elszigeteltségben. Nem a felelősségről, hanem a bizonságról van itt szó. A megtermelt javak elosztásának aránytalansága, az egyre növekvő civilizációs szakadékok valóságos időzített bombák, amelyek mindannyiunkat veszélyeztetnek. És ezt mintha kezdenénk, az emberiség történelmében először, megérteni.

Nézzük, hogyan látja mindezt Kapuściński a Lapidárium legújabb, IV. kötetének némely írásában (a magyar fordítás májustól a kecskeméti Forrásban fog megjelenni folytatásokban):

"Az ötvenes, hatvanas években, amikor a dekolonizáció kiváltotta általános öröm uralkodott, a harmadik világ vezérei és a környezetükben lévő emberek abban reménykedtek, hogy valamiféle

óriási, antiimperialista forradalom révén meg lehet majd szüntetni a gazdagság és a szegénység, az Észak és Dél között feszülő szakadékot. Fél évszázadnyi keserű tapasztalat megmutatta, hogy mindez zsákutcának bizonyult. A vezérek lejárátódtak, az emberek pedig elvesztették illúzióikat.

Ez utóbbiak ezért aztán taktikát változtattak, és a lassú beszivárgást választották emigráció formájában. Egyik ember a másik után, egyik család a másik után indul felfedező útra, s talál magának szűk kis helyet a fejlett világban.

És ez a folyamat döntő hatással lesz a jövőre. Ezek az emberek már itt maradnak. Gyerekeik születnek, akik majd iskolába járnak, aztán pedig munkába állnak. A beszivárgás nem szűnik meg, és különböző civilizációkat egyesítő társadalmak kialakulásához vezet.

A világ nagyobbik felének e pillanatban nincsenek kilátásai a jobb életre. Ez a reménytelenség - az esélyek és a távlatok hiánya - az, ami elszakíthatatlanul kapcsolódik ahhoz a szakadékhoz, amely elválasztja bolygónkon a szegényeket és a gazdagokat.

Egy ízben meglátogattam Nigéria északi részén egy félnomád törzset. Évekkel korábban valamiféle hivatalnokok akkumulátorral működő tévékészüléket vittek nekik. Nézték is a bennszülöttek a tévét egészen addig, míg az akkumulátor le nem merült. Akkor aztán kidobták a televíziót és visszatértek korábbi nomád életükhöz, mindahhoz, ami évezredek óta volt őseik osztályrészé. Semmi sem változott.

Hasonló a helyzet a világ szegénység sújtotta területeinek többségében. Az életet pár pillanatra megzavarja valamilyen újdonság, valamilyen érdekes, de mesterséges dolog. Aztán eltűnik. És az élet a régi módon zajlik tovább.

Ha a 20. század összes elbukott forradalmából, a kommunizusból vagy a pánafrikai, illetve pánarab szocializmusból valamiféle tanulságot akarnánk levonni, az csupán annyi, hogy a jövőt nem lehet rövidített úton elérni. Az utópiához vezető ideológiai ösvények csupán káprázatok. Sikertelenségre vannak ítélve. Nem válnak be a gyakorlatban.

A történelem ezért eljutott a maga Gyakorlati Pillanatához. Az emberek azt választják, ami reális, praktikus, ami sikeresnek ígérkezik. Teszik, amit tehetnek.

A nagy eszméknek ez a légüres tere veszélyes lehet, mert gyanakvással és gyűlölettel telítődhet. Fanatizmussal és nacionalizmussal. Általában véve azonban az egész világ - a szegényektől a gazdagokig - leggyakrabban fölébe emelkedik az ideológiáknak. Ez pedig pozitív jelenség. Az emberek egyre gyakrabban választanak gyakorlati megoldásokat, mérlegelik, hogy minek van és minek nincs esélye a sikerre."

A konkrét afrikai gondoktól eléggé messzire, általánosabb megfogalmazásokig jutottunk, de hát ez Kapu-či-nski írásművészetének és globális szemléletének lényege. És még valami: az optimizmus. "...még ha ez már nem is az a könnyed, naív optimizmus, mint amilyen az a régi volt. De hát a boldogsághoz mindannyiunkat ez visz valamiképpen közelebb." (id. interjú)

Budapest, 2001. márc. 3.

Kétharmad

Ryszard **Kapuscinski**, a töréspontok riportere

2007. február 3. 01:00

Szenyán Erzsébet

Farmernadrágos Hérodotosz, frontok vándora, a riportírás császára: ilyen ragadványneveket kapott olvasóitól Ryszard Kapuscinski, a tényirodalom világhírű, nemzetközi díjak sokaságával elismert, rangos külföldi egyetemeken oktató lengyel képviselője, aki a tavalyi Nobel-díjnak is esélyes várományosa volt. Január 23-án hosszan tartó, súlyos betegség után indult utolsó, túlvilági riportútjára.

Pályája maradéktalanul alátámasztja a közhelyes állítást, mely szerint a gyermekkor nagymértékben meghatározza egész életünket. **Kapuscinski** 1932-ben született a frissen visszaszerzett keleti végeken egy Pinsk nevű kisvárosban munkát kereső tanító házaspár gyermekeként. Édesanyja a Monarchiához tartozó Galíciából származott, anyai nagyapját lakóhelyén csak „madzar péknek” hívták. „Lehet, hogy hosszabb idő eltöltése után tért vissza Magyarországról Galíciába, de az is lehet, hogy egyszerűen magyar származású volt... Így nincs kizárva, hogy hellyel-közzel én is az vagyok” (Kovács István: Világok töréspontján. Beszélgetések Ryszard Kapuscinskival). Apai ágon a család az orosz–lengyelországi szendomíri tartományba való volt, az apai nagynéni, Maria Kapuscinska a második világháború idején a balatonboglári lengyel menekülttábor lakója, és otthon később sokat mesélt magyarországi élményeiről.

Az író világlátását, pályáját a ma Fehéroroszországhoz tartozó Pinsk (Pinszk) két szempontból is meghatározta. Egyrészt testközelből ismerte meg a nyomorúságot: „Néha kását ettünk, néha a mama lepényt sütött a tűzhely platniján. Észrevettem, hogy ő maga nem eszik semmit, s amikor mi ettünk, elfordult, hogy ne lássa, vagy átment a másik szobába” (A **Birodalom**). A másik, pozitív hatású élménye az volt, hogy naponta találkozott a többkultúrájú város természetes toleranciájával. Pinszkben egy 1928-as lexikon adatai szerint a 23468 lakosból 17 513 Mózes-hítű, 3299 pravoszláv, 2549 római katolikus volt. „... a mi kis városunkban mindenki békésen megfér egymás mellett. Ez a légkör számomra magától értetődő volt. Ezért, ha valaki gyermekkoromban azt mondta, hogy ez vagy az az ember zsidó, belorusz vagy litván, nem értettem, miről van szó, miért fontos ez... Elmondhatom, hogy gyermekkorom világától e vonatkozásban is életre szóló útravalót kaptam... Mert sehol a világon nem volt szellemileg és kulturálisan ilyen gazdag együttélés a XX. században, mint a Baltikum és az Adriatikum közötti térségben” (Világok töréspontján).

A legkülönbélebb háborús viszontagságok után Varsóban telepedik le a család, a középiskolában versekkel jelentkező, mellékesen kiváló sportoló **Kapuscinski** az érettségit követően azonnal egy akkor alapított ifjúsági napilaphoz kerül újságírónak. Szeretne filozófiát tanulni, ilyen szak azonban nem indul a varsói egyetemen, ezért elvégzi a történelem szakot, de a filozófia iránti vonzalma egész életén át elkíséri. Az egyetemi években szüneteltetett újságírást a magiszteri cím megszerzése után vidéki tudósítóként folytatja nem kevés konfliktus közepette.

Először 1956-ban küldik külföldre: Indiába (pedig ő Csehszlovákiával is megelégedett volna), s ettől kezdve kisebb kényszerű megszakításokkal 1972-ig az úgynevezett harmadik világban (Kínában, Afrikában, Latin-Amerikában) tevékenykedik gyakran egyedüli lengyel tudósítóként egy egész kontinensen. „... 1972-ben tértem vissza Lengyelországba. Tíz év külföldön eltöltött munkaidő után már nem akartam a Lengyel Hírügynökségnek dolgozni. A tudósítói munka ugyanis elképesztően nehéz, kimerítő. A legnehezebb újságírói feladat... Visszatérve Afrikából és Latin-Amerikából, végre írni szerettem volna. Tudtam, hogy

rengeteg élményanyagom van: könyvet akartam írni. Ezzel a konok elhatározással tértem haza” (Világok töréspontján).

Miközben a Kultura című irodalmi hetilapnál dolgozott, a Lengyel Hírügynökség megbízásából számos harmadik világbeli eseményről, háborúról tudósított. Ezeknek az éveknél a termése az angolai háborút megörökítő Még egy nap az élet (magyarul Golyózaporban Angola földjén címmel jelent meg), a Salvador és Honduras között kirobbant konfliktust feldolgozó Futballháború, az etióp zsarnok, Hailé Szelasszié uralmáról szóló A császár és az iráni forradalmat bemutató A sahinsah.

A Szolidaritás mozgalom jegyében telik 1980–81. **Kapuscinski** megismerkedik Walesával, megrázó és felemelő riportokban tudósít a gdanski eseményekről (nálunk szamizdatban terjednek ezek az írások), járja az országot, beszámol a legfontosabb történésekről: „Ezekben a napokban a hajógyár kapuit és más üzemek bejáratait elárasztották a virágok. Mert az augusztusi sztrájk drámai küzdelem volt, de ünnep is. A jogokért folytatott küzdelem és a Kiegyenesített Gerincek, az Emelt Fők Ünnepe” (Lapidárium, I.). Az 1981. december 13-án bevezetett hadiállapot után kirúgják munkahelyéről, ettől kezdve szabadúszó íróként él. New Yorkban 1982-ben kiadják angol nyelven A császár című könyvét, amelyet John Updike lelkes hangú recenzióban méltat. Többek között ezt írja: „»A császár« mágikus reflexió, amely gyakran változik költészetté és aforizmává. Kiváló ábrázolás.” A harminc nyelvre lefordított könyv színpadi változata 1983-ban Budapesten is nagy sikert arat. Ezután sorra jelennek meg magyarul is **Kapuscinski** régebbi és újabb kötetei: a Szovjetunió felbomlását bemutató A **Birodalom** című munka után a folyamatosan íródó naplójegyzeteket tartalmazó Lapidárium öt kötete (az első kötet előbb jelent meg magyarul – folytatásokban a **Forrás** folyóiratban –, mint Lengyelországban), majd az örök szerelemről, Afrikáról írt Ében, utána az Egy fotóriporter önarcképe, tavaly az Utazások Hérodotossszal (utóbbi kettő egyelőre még csak a Forrásban folytatásokban). Bécsi előadás-sorozata tavasszal jelenik meg ugyancsak a Forrásban Az a Másik címmel.

Szemtanúként jelen lenni 27 forradalomban, fegyveres konfliktusban, négyszer állni kivégzőosztag előtt, ázni, fájni, éhezni, tüdőbajt, agyhártyagyulladás és más súlyos trópusi betegségeket összeszedni, 45 kilóra lefogyni – eléggé kalandos életút ahhoz, hogy önmagában mindezek leírása kitegyen egy fél életművet. Mert Kapuscinskinak különleges érzéke, „riporteri orra” volt, hogy oda menjen – néha látszólag minden ok nélkül, esetleg más tudósítók gúnyos mosolyától kísérvé –, ahol rövidesen történni fog valami. És történt is. De mi valójában a titka ennek az embernek, mi emeli ki írásait a sok száz tudósító sok ezer riportja közül? Nos, a magyarázat a már említett gyermekkori tapasztalatban, a nyomor megismerésében és a másik ember iránti nyitottságban, toleranciában rejlik. **Kapuscinski** bármilyen világrengetően fontos eseményről ír, sosem a nevekre, adatokra, számokra koncentrálnak, hanem mindig az emberre, az emberi indulatokra, motivációkra, a humán tényezőre. És az összefüggésekre, amelyeknek felismeréséhez nagyon alapos előtanulmányokat végez. Újságíró szakos hallgatóinak azt tanítja, hogy egyoldalnyi saját szöveghez százoldalnyiit kell elolvasni abból, amit mások írtak a témáról. Az Ében írásakor például 260 könyvet halmozott fel dolgozószobájában. Rengeteget olvas tehát, elemez, összehasonlít, így aztán mintegy felülről, sajátos „madártávlatból” nézve rendezi el az eseményeket meghökkentő szintetizálási képességgel.

Tegyük hozzá, a kor is kedvez a tudósítónak, aki tanújává válik a harmadik világ megszületésének, a gyarmati rend felbomlásának, a felszabadítási mozgalom euforikus, reményekkel, lelkesedéssel teli, legforróbb időszakának – az 1998-ban, a több mint százezer példányban kiadott Ében megírásakor pedig már a remények szertefoszlásának, a harmadik világ számára elképzelt perspektívák megváltozásának: „De hamar jött a csalódás. A fejlett Észak és a fejletlen Dél közötti különbség nem tűnt el, éppen ellenkezőleg – egyre mélyül. A különbség két szinten is felfedezhető: glóbuszunkon a gazdag nyugati világ és a világ jóval

nagyobb, az emberiség kétharmada által lakott része közötti szakadék mélyül. Egyidejűleg az egyes országokon és a régiókon belüli különbség is nő. Egyesek mind gazdagabbak, mások egyre szegényebbek – ez földgömbünkön a tendencia” (Világok töréspontján).

Közben 1993-ban megjelenik a nagy érdeklődéssel várt, a felbomlott szovjet birodalmat megint új megvilágításban, sajátos összefüggésekben bemutató, 23 külföldi kiadást megért, de oroszra máig le nem fordított **A Birodalom**, amely már új írói korszaknak, a Lapidáriumok szerzőjének műve. **Kapuscinski** ugyanis nem csupán tudósító, riporter, hiszen ígéretes költőként indult (1986-ban ismét megjelent egy karcsú verseskötete *Notesz* címmel), és a filozófia iránti vonzalma sem múlik el. Nem elégszik meg az átélt események mégoly szintetizáló, gondolatébresztő leírásával, szükségét érzi, hogy töprengéseit, kétségeit, reményeit, szorongásait is megossza olvasóival. Hiszen költő is! Így születik meg a Lapidárium folyamatosan íródó öt kötete (a hatodik sajnos már posztumusz műként jelenik meg rövidesen Lengyelországban) – ezekben az esszéisztikus, lapidáris tömörségű naplójegyzetekben, rövidebb-hosszabb reflexiókban a korábbi riportkötetek szemérmesen háttérbe húzódó, „rejtőzködő” szerzője kitarulkozik, „kiadja magát”, veszületett férfias szemérmességét, nem mindennapi szerénységét legyőzve ír a világ legkülönfélébb dolgairól, esetenként személyes ügyeiről is. „Reggel kivizsgáláson voltam. Megtudtam, hogy valami van a bal vesémben. Az orvos, amikor elköszönt tőlem, gondterhelten látszott, és nem nézett a szemembe.” „Szenvedés: olyan állapot, amelyben az ember a saját testét a legnagyobb ellenségének érzi. Rosszindulatú és agreszív privát ellenségének, amely fenekedik rá” (Lapidárium, V.). „Az ilyen írásokat nem szokás egy ültő helyünkben elolvasni, ezeket ízlelgetni kell, csemegézni belőlük, elő-elővenni őket, elmeditálni rajtuk. Félő, hogy rohanó, idegbeteg korunkban ez az anakronisztikus időtöltés már csak az ingyencek luxusa. De mekkora intellektuális ajándék! A művet az író csak elkezdi, az olvasó aztán kiegészíti, kifejti és gazdagítja. A könyv igazi válsága ezért ott jelentkezik, ahol az olvasó közönyösen viszonyul a könyvhöz, már nem vesz részt annak alkotásában. [...] Olvasni annyi, mint fölfedezni valamit, ami a szöveg mögött, annak mélyén, a látható, »érinhető« felszín alatt rejtőzik, annyi, mint fölfedezni azt a tartalmat, amelyhez nem jutunk el, ha csupán »olvasunk«” (Lapidárium, V.).

Kapuscinski nemcsak ír, de szenvedélyesen fotózik is. 2000-ben kiadott reprezentatív Afrika-albuma előszavában megejtően emberi magyarázatot ad erre a gyerekkorában kialakult szenvedélyre: nem tudott rajzolni, s mélységes szomorúsággal töltötte el, hogy környezetét, főleg az emberi arcokat nem tudja megörökíteni, azok elmosódnak, majd el is tűnnek emlékezetéből. Fotóriporterként aztán sok ezer felvételt készít, s szinte mindegyiken ott van az emberi arc, a legnyomorúságosabb körülmények között is méltóságot sugárzó emberi arc. Az etióp forradalomról készült fotókiállítását 1987-ben ő maga nyitotta meg a budapesti Eötvös-klubban.

A pályát megkoronázó *Utazások Hérodotoszsal* 2005-ben jelenik meg. Az író kedvenc ókori történészenek híres könyvét, A görög–perzsa háborút minden nagyobb útjára magával vitte, mint mások a Bibliát. A perzsa háborúk eseményeinek és **Kapuscinski** XX. századi úti élményeinek párhuzamos, egymást átszövő, egymást magyarázó és kiegészítő leírása valóságos szerkesztői, stilisztikai bravúr. (Igaz, a fordítót alaposan megdolgoztatja, a Hérodotosz-idézetek helyét ugyanis a szerző nem jelöli meg – ahogyan többi könyve idézeteit sem –, ezért egy-egy ókori mondatért néha akár többívnyi szöveget is el kell olvasni. De hát ez a műfordítói pálya „hozzáadott” fizetsége.)

Kapuscinski nagyon tudatos stilizta, a Lapidáriumokban többször is leírja, hogy a látszólag maguktól értetődően egyszerű, tiszta, racionális mondatok mögött milyen gondos mérlegelés, válogatás rejlik. Hogy a mondatok hosszúságának, ritmusának, a legmegfelelőbb kifejezéseknek a kiválasztása gyakran gyötrelmes töprengés eredménye. „Asszociációk, szembeállítások, ellenvetések segítségével gondolkodunk. A gondolkodásnak ellenállással,

sőt ellenkezéssel kell találkoznia. Az a gondolat, amelynek nem kell erőfeszítéssel utat törnie magának, elveszti tömörségét, gyémántkeménységét, elsatnyul, elszárad.”
Lengyelországban az a szokás, ha valaki meghal, az ismerősök újságban vagy más nyilvános fórumon fejezik ki együttérzésüket a családnak. Január 23-án **Kapuscinski** weblapján is nyitottak egy „kondoleáló oldalt”. A sok száz beírás között többször is megismétlődött két gondolat. Az egyik: köszönet az írónak, amiért tudatosította bennem, hogy nem én vagyok a világ köldöke. A másik egy szabadon idézett Twardowski-verssor: Siessünk szeretni az embereket, oly hamar távoznak közülünk.